

1. Entsyklopediia voennykh i morskikh nauk. Pod redaktsiiey generala ot infanterii Leera. T. I. – S-Pb., 1888. – 572 s.
2. DAHmO. – F. 639. – Op. 1. – Spr. 1.
3. DAHmO. – F. 269. – Op. 1. – Spr. 1.
4. DAHmO. – F. 635. – Op. 1. – Spr. 1.
5. *Скрупник А. Derzhavni ustanovy Podilskoi hubernii 1793-1914 rr. / Skrupnyk A.Yu. – Kamianets-Podilskyi, 2012. – 228 s.*
6. DAHmO. – F. 634. – Op. 1. – Spr. 3.
7. DAHmO. – F. 640. – Op. 1. – Spr. 1.

Скрипник А.Ю.

Теоретические источники исследования деятельности военно-судебных учреждений на Правобережной Украине в середине XIX в.

В статье рассмотрены документальные исторические материалы относительно организации, регламентации и работы военных следственно-карательных органов в качестве инструмента в борьбе с криминальной преступностью среди военнослужащих русской армии на территории Правобережной Украины в середине XIX в.

Ключевые слова: законы, фонды, суд, военнослужащие, преступления, расследования.

Скрупник А.Ю.

Theoretical background for the research of the military and judicial institutions functioning in the Right bank Ukraine in the middle of the 19th century.

The article describes historical documentary materials on the organization, regulation and operation of military investigative and punitive bodies as a tool to fight criminality among military units of the Russian army on the territory of right-Bank Ukraine in the middle of the XIX century.

The problem of Russian military presence on the territory of right-Bank Ukraine is multi-faceted and diverse, and therefore requires special attention from our researchers. Occupational nature of the presence of Russian troops in the region was not limited to purely military realities, like the dislocation of the regiments in the settlements, conducting maneuvers, food and fodder supply etc. At the same time, the process of formation, improvement (modernization) and further development of the repressive apparatus of the military-judicial and investigative bodies constituting the institutions and bodies of military administration existing in separate military units was going on.

The above mentioned funds of the State archives of Ukraine contain sufficient information array. That is why the involvement of these records, previously little used, gives the opportunity to consider the activities of the military courts from a new perspective. In particular, it makes sense to analyse materials of definite cases, to determine the links between the crime and the punishment, to consider the practice of criminal law application in different types of criminal acts.

Keywords: law, funds, court, military personnel, crime, investigation.

УДК 94:338.43“20”

О.С. КАДЕНЮК

ЕВОЛЮЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Аналізуються особливості капіталістичної еволюції поміщицьких і селянських господарств Подільської губернії у другій половині ХІХ ст. Зокрема, виділені фактори, що сприяли зростанню сільськогосподарського і промислового виробництва, торгівлі, розвитку господарської ініціативи і підприємництва представниками різних суспільних груп. Характерним стає перевага інтенсивних методів ведення сільського господарства над екстенсивними. Проте загальна економічна відсталість Подільської губернії не могла бути ліквідована протягом короткого часу. У сільському господарстві краю така відсталість була обумовлена браком грошових капіталів.

Ключові слова: реформа, селянство, землеволодіння, господарська еволюція, ринкові відносини, кредитування, Поділля.

Господарська еволюція ставила за мету скасування примусових відносин в сільському господарстві, не відкидаючи економічної рутинності дворянської більшості, яка не заперечувала зацікавленості в скасуванні кріпосного права на певних умовах. Урядовий акт 1861 р. пояснювався певними дослідниками, як результат компромісу між різними прошарками пануючого стану, як вияв дворянських прагнень та інтересів [1; 2].

Після царського маніфесту 1861 р. в Російській імперії створилися значно кращі умови для розвитку капіталізму і подальшого його проникнення в усі сфери економічного життя країни, у той час, як до ліквідації кріпацтва наймана праця – основна умова розвитку

Отформатировано: Шрифт: Cambria, 12 пт, украинский, разреженный на 1 пт

Отформатировано: Шрифт: Cambria, 12 пт, разреженный на 1 пт

Отформатировано: Шрифт: Cambria, 12 пт, украинский, разреженный на 1 пт

Отформатировано: Шрифт: Cambria, 12 пт, разреженный на 1 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, кернинг от 11 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, кернинг от 11 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, украинский, кернинг от 11 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, украинский, кернинг от 11 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, украинский, кернинг от 11 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, украинский, кернинг от 11 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 12 пт

Отформатировано: интервал После: 1 пт, Междустр.интервал: точно 12,4 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

капіталізму – помітно проникла лише в поміщицьке господарство. Завдання реформи 1861 р. полягало в тому, щоб поміщик міг отримати капітал, який би дав йому можливість одержати такий же прибуток за процентами, який дорівнював розміру оброчного податку і вартості панщинної праці селянина до скасування кріпосного права. Здійснюючи аграрну реформу, держава при отриманні безпосереднім товаровиробником повного наділу видавала селянинові кредит у розмірі 80% викупної суми, а при неповному наділі – 75%. Селянин був змушений протягом 49 років погашати кредит, виплачуючи щорічно 6 відсотків викупної суми. Одночасно з цим селянин повинен був у ході підписання відповідної угоди з поміщиком внести до каси повітового казначейства додаткову плату, що становила різницю між викупною сумою і кредитом у розмірі 20% при викупі всього наділу і 25% у разі викупу частини його [3, с. 41].

Соціально-економічні зміни, після 1861 р., потребували як від дворян, так і від селян господарської ініціативи і підприємницької діяльності. Через становлення ринкових відносин в особі господаря потрібно було поєднувати і виробника, і торговця.

Певна патріархальність землеробського менталітету обмежувала здатність людей, що століттями були прикріплені, «посаджені» на землю, сприймати, втілювати в життя, а тим більше ініціювати будь-які зміни навіть в умовах поживлення товарно-грошових відносин. Тому дуже часто специфічна самотність, пов'язана з консервативним світоглядом у значній частині мешканців українського села гальмувала трансформацію сільського господарства в ринкові відносини.

Водночас заможні селяни, якщо й використовували свої капітали, то переважно на купівлю землі, майже не звертаючи увагу на вигідність підприємницької та торговельної діяльності. Це дозволило тогочасному досліднику П.П. Чубинському, характеризуючи особливості соціально-економічного становища Південно-Західного краю 1860–70-х рр., назвати усе сільське населення, а також мешканців містечок, селянами [4, с. 513].

В Російській імперії найменша кількість надільної землі на душу селянського населення чоловічої статі припадала на Київську, Подільську і Полтавську губернії. Величина наділу в цих регіонах коливалась від 1,7 до 1,9 дес. [5, с. 47].

У щорічних звітах губернаторів українських селян часто описували як винятково хліборобське населення, «відмовляючи» їм у заняттях ремеслами й промислами (хоча це було далеко не так). Отже, у другій половині XIX ст. українські селяни, які були найчисельнішим прошарком суспільства, його «становим хребтом», не змогли внаслідок окреслених вище особливостей їх ментальності примиритись з тим, що промисловість, торгівля за значенням витісняють в економічному житті суспільства сільське господарство, не змогли, не зважаючи на ліквідацію у 1860-х роках всіх обмежень у торгово-промисловій сфері для селян і міщан та поширення на них загальних юридичних прав.

Формально протягом перших пореформених років всі станові обмеження у підприємницькій діяльності усувалися. Займатися підприємництвом та торгівлею міг будь-хто, кому під силу було придбати на це свідцтво.

У пореформений час створювалися практично рівні умови для торгово-промислової діяльності всіх суспільних груп, включаючи і ті, які до того зазнавали обмежень. Поміщики, навпаки – позбавлялись дармової робочої сили, завдяки якій, по суті, трималося їхнє господарство. Вже на першому етапі реалізації реформи, за законом, доки не було укладено викупну угоду з поміщиком, тимчасово забов'язаний селянин охоронявся від свавілля землевласника чітко визначеними нормами повинностей – панщиною, оброком і змішаними формами відробітків. Після переходу на викуп і перетворення в «селянина-власника» він звільнявся від усякої примусової праці. «Селянська реформа не тільки принесла особисту свободу кільком мільйонам російського народу, але й гарантувала дієвість цього права поземельною власністю – селянським наділом», - зазначалось у статті, присвяченій проведеному і наслідкам земельної реформи 1861 р., вміщеній в одному з тогочасних періодичних видань [6, с. 1].

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, украинский, кернинг от 12 пт

Після реформи підвищується роль установ дрібного кредитування як фінан-сового джерела підтримки малого та середнього виробника, у той час як у першій половині XIX ст. тогочасні кредитні установи кредитували виключно дворян і лише під заставу землі та кріпаків. У 1862 р. група єврейських торгівців міста Бердичева звернулася з листом до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора із пропозицією заснувати в деяких великих містах краю державні банки. Особливо під-креслювалась можливість надання позик подібними установами представникам усіх станів та національностей, включаючи і євреїв. На думку купців, заснування таких інституцій мало надзвичайно сприяти розширенню торгівлі в регіоні [12, арк. 19].

Насправді ж такі «пільги» селянам були компенсовані створеною громіздкою ієрархічною системою станово-дворянських установ «з селянських справ», котрі значно обмежували вільне життя і самостійне господарювання селянської маси. Безпо-середнім керівником селянського «самоврядування» був мировий посередник із складу місцевого дворянства. Наступною ланкою було губернське присутствіє з селянських справ, що формувалося з місцевих чиновників і поміщиків на чолі з губернатором. Ще вище був Головний комітет у селянських справах, над ним – департамент і загальне зібрання Державної ради. Зрозуміло, дворяни, які входили до складу цих установ, робили все можливе, щоб всі важливі і суперечливі питання, які виникали як в ході реалізації реформи, так і в подальшому, вирішувались на користь дворянського стану. Багато що залежало і від позиції місцевого керівництва. Так, А.П. Безак після вступу на посаду генерал-губернатора Київської, Подільської і Волинської губерній здійснив ряд поїздок по території краю. У 1865 р. він ревізував громадські приміщення. У 1868 р. у черговій подорожі південно-західними губерніями А.П. Безак звернув увагу на питання економічного стану та господарських потреб регіону «докладно звер-нувшись до розробки подробиць селянської реформи та практичного її застосування з метою найкращого врахування господарських інтересів і прагнень усіх без винятку станів ввіреного йому краю» [7, с. 257].

Тому як для всієї України, так і для Подільського краю після 1861 р. основою розвитку промислового виробництва і сільського господарства стала система найманої праці, яка через звільнення величезної кількості робочих рук, зумовила дію об'єктив-них законів ринкового виробництва – отримання додаткової вартості і накопичення капіталу. Ці процеси не могли не призвести до зростання промислового і сільсько-господарського виробництва, що в свою чергу, позитивно вплинуло на обсяги товарообігу і торгівлі.

У сільському господарстві таке збільшення відбувалося через зростання селян-ського приватного землеволодіння та активне втягнення селян, як найбільш чисельної соціальної групи в орбіту ринкових відносин. За період 1862 по 1904 рр. приватне селянське землеволодіння в Україні зросло на 4603 тис. дес., становлячи на початок XX ст. 5421 тис. дес. землі [8, с. 49].

У пореформений час за рахунок дворянських земель збільшувалось земле-володіння купців, міщан, заможних селян та різних підприємців, що призводило до товаризації продукції земельних наділів, посилення господарської спеціалізації окремих регіонів України, що в свою чергу, зумовлювало збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, яка збувалася на внутрішньому ринку та експор-тувалася за кордон. Ці процеси позитивно впливали на розвиток ринкових відносин і торгівельного обігу в Україні, поглиблюючи процес розшарування селянства та розширюючи сферу застосування найманої праці. Скасування кріпацтва стало своєрід-ним важелем, за допомогою якого відбувся могутній поштовх у розвитку як сільсько-господарського, так і промислового виробництва.

Характерною для ринкових відносин є перевага інтенсивних методів ведення господарства над екстенсивними. Ріст міського населення, розширення торгівлі, розвиток великої машинної промисловості, які проходили в період технічної і наукової революції, впливали на сільське господарство, особливо на його головну галузь – землеробство. Капіталізм почав втягувати землеробство в сферу товарно-грошових відносин, що потребувало його значної реорганізації та інтенсифікації. У сільському господарстві

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

яскравим прикладом інтенсифікації виробництва може слугувати вирощування хлібних культур. Поштовхом до відчутного зростання посівних площ і загального збору зерна став швидкий розвиток хлібної торгівлі Російської імперії у пореформеній час. На думку відомого російського історика кінця XIX – поч. XX ст. В.І. Ковалевського, саме після ліквідації кріпацтва хлібна торгівля в імперії набула особливого значення [9, с. 673]. Помітно зросли обсяги зовнішньої торгівлі країни. Так, обсяги вивозу 4 головних хлібних культур, за даними того ж Ковалевського, збільшились з 90 млн. пудів в середньому за рік у 60-х роках XIX ст. до 223,1 млн. пудів у 70-х роках і 305 млн. у 80-х роках. У 1890 – 1899 рр. ця цифра досягла 397, 5 млн. пудів [9, с. 674]. Це було характерним і для Подільської губ.

Вагома роль Подільської губ. у вирощуванні і торгівлі збіжжям пояснюється і вдалим географічним розташуванням регіону. Через Південно-Західний край проходив один з 4 головних напрямків руху зерна в межах імперії: на південь, по Дністру, Південному Бугу – до Чорного моря та західного суходільного кордону.

Ці фактори у поєднанні з великою щільністю населення та переважанням аграрного напрямку економіки зробили надзвичайно важливим для регіону земельне питання. На його вирішення великою мірою вплинуло організоване польськими поміщиками антиросійське повстання за відновлення влади Речі Посполитої, що мало наслідком відповідну урядову політику. Правобережна Україна була єдиним регіоном серед українських земель, де внаслідок реформи 1861 р. площа селянського землеволодіння зросла. Царський уряд, прагнучи до повернення селян на свій бік у боротьбі з учасниками польського руху, змушений був закріпити право селянських громад на одержання землі за інвентарним наділом 1847 – 1848 рр., внаслідок чого, за підрахунками М.М. Лещенка, загальна площа селянського землеволодіння збільшилась на 18% порівняно з дореформеним часом [10 с. 31]. У Подільській губ. на 1 січня 1904 р. селяни придбали 120 949 десятин землі вартістю в 17 062 440 руб. 53 коп. Майже вся земля, якою подільські селяни володіли на правах приватної власності, була придбана ними у поміщиків за допомогою Селянського поземельного банку, який виділив на це позику у розмірі більше 12,5 млн. руб. [11, с. 15].

Досить важливим фактором, що мав вирішальний вплив на зміну характеру старих виробничих відносин у сільському господарстві, був підрив, а потім і ліквідація монопольного права дворян на землю. Про це яскраво свідчить як відхід частини дворянських земель за викуп у володіння сільських громад, так і неухильне зменшення особистого дворянського землеволодіння, яке спостерігалось вже в перші після-реформені роки. Таке зменшення було характерним для всієї Правобережної України, у т.ч. й Поділля.

Лише за 10 років, з 1877 по 1887 рр., на Поділлі дворянське землеволодіння зменшилось на 4,8%. Таке зменшення було досить відчутним, оскільки в кінці 80-х рр. XIX ст. у приватній власності дворян перебувало 90,1% землі (крім селянської). Земельна власність купців (а саме вони, після дворян, були найбільшими землевласниками Подільської губ.), збільшилась з 2,6% у 1877 р. до 3,5 у 1887 р. [12, с. 7]. Найбільша кількість купецьких маєтків знаходилась в Ольгопільському пов., де цій категорії населення належало 7,9% приватної землі. Величина середнього купецького володіння становила 785,1 десятини [12, с. 7].

Цей процес був об'єктивним наслідком загального занепаду дворянського господарства, яке мало місце в Україні у перші пореформені роки. В основі цього явища лежало три основних причини: відсутність капіталу, відсутність ринків збуту, неврегульованість відносин найму робітників і три другорядних: черезсмузжя, погані шляхи сполучення і низька якість праці. Таким чином, можна погодитись із тогочасними місцевими аналітиками, які писали, що в основі економічних негараздів багатьох дворянських господарств Поділля лежали у загальному вигляді «ті обставини, які примусили їх створювати нове господарство на нових засадах» [13, арк. 5].

Разом із зменшенням дворянського землеволодіння на Поділлі мало місце збільшення селянського землеволодіння після переходу на викуп, з 960,412 дес. до 1,142,251 дес. [14, с. 113]. Таким чином, у губернії селянське землеволодіння на кінець XIX ст. зросло на 18%. Для порівняння, на території сусідньої Київської губ. Селянське землеволодіння зросло на

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, уплотненный на 0,15 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, уплотненный на 0,15 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

21 % і на 15 – у Волинській. На початку ХХ ст. землеволодіння селян у Подільській губ. продовжувало збільшуватись і на 1912 р. зросло порівняно з 1861 р. на 24,4 % [15, с. 2].

По Україні в цілому дворянське землеволодіння порівняно з дореформеним зменшилось до 1877 р. з 27 до 16,8 млн. десятин, або на 37,6 %.

Для губерній Правобережної України були характерними і більш швидкі темпи проведення викупної операції, ніж для решти губерній імперії. Тут на червень 1863 р. було укладено 1052 викупні угоди, які торкались 220,802 душ селян. Для прикладу, в північно-західних губерніях Російської імперії на цей період було укладено лише 10 викупних угод, які торкались 1165 душ.

Переведення уставних грамот у викупні акти повинно було здійснюватись мировими посередниками за допомогою повітових мирових з'їздів. Досить часто вартість землі, яка переходила у селянську власність, була значно вища реальної. Крім того, за «Височайше затвердженим місцевим положенням тимчасово зобов'язаних селян в губерніях: Київській, Подільській і Волинській», земля, що відводилась селянам, поділялась на «корінну» і «додаткову». Через високу вартість землі селяни Правобережжя часто відмовлялись від додаткового наділу, але потім брали у поміщиків ці ж наділи в оренду за ціну значно нижчу [16, арк. 11]. На це, зокрема, вказував мировий посередник Балтського пов. Подільської губ., де, за його словами, практика подібної оренди була досить поширеною [17, арк. 32, 35].

Одним з наслідків реформи 1861 р. було створення необхідних умов для зростання безстановості землеволодіння, а, отже, відкривались широкі можливості для розвитку капіталізму в сільському господарстві. У цьому секторі економіки капіталізм поступово і послідовно руйнував залишки поміщицьких форм землеволодіння – дворянських латифундій, а також казенних, монастирських, церковних земель, надільного селянського землеволодіння. Через це сама земля все більше втягувалась у ринковий обіг, перетворюючись на товар. Відомий російський публіцист, політик і громадський діяч П.Б. Струве на початку ХХ ст. писав з цього приводу: «Особисте звільнення селян назріло ще в другій половині ХVIII ст., коли було скасовано прикріплення дворянства до держави у формі обов'язкової дворянської служби і тому воно запізнилось на ціле століття, а це запізнення відклало і затягнуло до нашого часу вирішення двох інших сторін селянського питання – утвердження селянської власності і впорядкування землекористування» [18, с. 464].

Другим важливим наслідком реформи була ліквідація особистої залежності селян від поміщиків, що призвело до визволення значного числа робочих рух для зростаючої промисловості і капіталістичних поміщицьких господарств. Велика кількість селянського населення поряд із забезпеченням робочими руками місцевих поміщицьких маєтків становила значний резерв для постачання дешевою робочою силою як капіталістичної промисловості, зростаючого залізничного, річкового і морського транспорту, так і великих землеробських господарств, заснованих на капіталістичних засадах.

На Поділлі наймання робітника на сільськогосподарські роботи коштував у весняний період в кінці 60-х років ХІХ ст. від 30 коп. в Ольгопільському пов. до 47 коп. в Ямпільському. Працівник з парою волів одержував за день від 87 коп. до 1 руб. 65 коп. (Летичівський і Балтський повіти відповідно) [19, арк. 148, 150]. На території Київщини і Волині платня за найм робочої сили істотно не відрізнялась від подільської. Так, середня платня у Київській губ. за день роботи весною 1868 р. коливалась від 25 коп. (Сквирський пов.) до 55 коп. (Уманський) [20, арк. 79]. На Волині день роботи оцінювався від 30 коп. (Заславський) до 43 коп. (Житомирський пов.) [21, арк. 89].

На кінець 90-х років ХІХ ст. вартість робочої сили залишалась приблизно на такому ж рівні. Так, середня платня найманому сільськогосподарському працівнику у 1896 р. становила на Поділлі 47 коп. Робітник з парою волів чи коней міг заробити 1,51 руб. [22, арк. 65].

Ліквідація монополії дворянського землеволодіння і особистої залежності селян від поміщиків, як і все більш зростаюче соціальне розшарування, розвиток міст і збільшення

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: интервал После: 1 пт, Междустр.интервал: точно 12,4 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

числа міського населення неминуче повинно було призвести до глибоких змін у сфері обміну. Реформа 1861 р., у Подільській губернії мала наслідком подальше розширення внутрішнього і зовнішнього ринку, втягнення в сферу ринкових відносин не тільки промисловців і великих землевласників, а й основної маси селянства. Останні, прагнучи знайти кошти для сплати численних податків і земельних та мирських зборів, змушені були вдаватися до торгівлі як засобу отримання додаткових прибутків, що позитивно впливало на загальний стан товарно-грошового обігу регіону.

Разом з тим зростав попит селянських господарств на промислові товари: плуги, сівалки, віялки, залізні борони, молотарки та інше знаряддя. Забезпечення їх потреб значною мірою також залежало від стану розвитку торгівлі, яка в перші роки після реформи носила на собі відбиток кріпосницької економіки: відносно невеликі її розміри, незначна участь великого капіталу, погане транспортне забезпечення, слабкий розвиток кредиту, помітна роль ярмарок і сільських базарів. «За чотири десятиріччя Росія мала створити торгову організацію, котра була б в змозі зібрати з неосяжного простору у безлічі великих і дрібних землевласників величезну кількість хліба та іншої продукції і розважливо розподілити її між внутрішнім ринком імперії і всіма країнами Західної Європи. Потрібно великі кошти, ціла армія досвідчених торгових агентів. Це дуже важко для країни, котра не має справжнього торгового минулого, котра ще вчора була під владою натурального господарського ладу», - писав російський історик В.І. Ковалевський [9, с. 687].

Таким чином, про реформу 1861 р. можна говорити як про певний рубіж між двома способами виробництва – старим, феодальним і новим, капіталістичним. Особисте звільнення селян відкрило перед ними можливість самостійно розпоряджатися своєю робочою силою і надавало поштовх розвитку особистої ініціативи й підприємництва.

Проте загальна економічна відсталість кріпосного села не могла бути ліквідована протягом перших пореформених років. У Подільській губ., як і в інших губерніях Правобережної України, така відсталість була обумовлена нестачею грошових капіталів. На думку Н.М. Дружиніна, якщо нагромадження грошових коштів було достатнім для розвитку великої промисловості, то його надзвичайно бракувало для перетворень у землеробстві й тваринництві [23, с. 347].

Крім того, на опору кріпосних пережитків вже у 1860–70-х рр. перетворились великі земельні латифундії, надзвичайно поширені саме в Правобережній Україні. Як правило, вони здавалися в оренду частинами малозабезпеченим селянам на кабальних умовах натуральних відробітків; якщо ж їх орендували купці або міцні селянські господарства, то вони розбивали ці земельні угіддя на дрібні ділянки і здавали їх з прибутком у суборенду сільським товариствам або напіврозореним господарям. «Місцеві господарі, власники чи орендарі великих земельних наділів, найчастіше здають їх в оренду частинами, причому розраховуються селянські господарства за цю землю, як правило, своєю працею. Зрозуміло, умови відробітку є для селянина надзвичайно обтяжливими», – зазначалося у листі одного з подільських чиновників на ім'я губернатора [24, арк. 48].

Однак у кінці XIX – на початку XX ст. ситуація дещо змінюється. У цей час загальна кількість орендованої селянами землі в межах Подільської губ. становила 74,8 тис. десятин, що складало лише 4,3 % всієї надільної землі [25, с. 315]. Хоча за цим показником Поділля значно відставало від решти українських територій (знаходилося на останньому місці), слід зауважити, що в 1901 р. біля 96 % орендної плати в регіоні вносилося грошима. Це, в свою чергу, був найвищий показник серед тогочасних українських губерній [26, с. 131]. Насамперед це свідчило про подальший розвиток у Подільському регіоні ринкових відносин, за яких земля все більше залучалась до ринкового обігу, перетворюючись на товар. Значно підвищилась на Поділлі й орендна плата, оскільки землевласники, щоб збільшити прибутковість маєтків, починали самі обробляти якомога більшу кількість землі, що зумовлювало використання та впровадження новинки техніки і рекомендації щодо раціонального ведення господарства.

1. Буганов В.И., Преображенский А.А., Тихонов Ю.А. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы. – Москва: Наука, 1980 – 318 с.

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, український, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: інтервал
После: 6 пт, Междустр.інтервал:
точно 12,4 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умовчано) Times New Roman, 10 пт, курсив, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

2. Дружинин Н.М. Избранные труды. – Москва: Наука, 1987. – 485 с.
3. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. – Москва: Госюриздат, 1954 – 499 с.
4. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. – СПб.: Б.в., 1872-1879. – Т. I – VII. (СПб., 1877. – Т. VII).
5. Гурко В.И. Устои народного хозяйства. – СПб.: Антей, 1902. – 176 с.
6. Наше сельское хозяйство // Киевлянин. – 1876. - № 1.
7. Батишков П.Н. Подолія. Историческое описание. – СПб., 1891. (У співавторстві). – 363 с.
8. Гуржий І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х рр. ХІХ ст. – К.: Наукова думка, 1968. – 189 с.
9. Ковалевский В.И. Россия в конце XIX века. – СПб.: Брокгауз – Ефрон, 1900. – 970 с.
10. Леценко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму. – К.: Наукова думка, 1970 – 303 с.
11. Савченко С. Статистические очерки Подольск. – Каменец-Подольск: Под. губ. стат. комитет, 1906. – 215 с.
12. Главнейшие данные Поземельной статистики. Подольская губерния. – СПб: Изд. Центр. стат. комитета, 1897. – 36 с.
13. Указы правительствующего сената по финансовым, служебным и другим делам. – КПМДА. Ф. 226. Оп. 79. Спр. 1716.
14. Зайончковський П.А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. – Москва: СОЦЭГГИЗ, 1958 – 470 с.
15. Фролов В.И. Характеристика крестьянского хозяйства и земельный фонд Подольской губернии. – Винница: Типограф. Винн. гор. управления, 1917. – 20 с.
16. Циркуляры Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора по крестьянским делам присутствия. – Державний Архів Хмельницької області (далі ДАХО), Ф. 228, Оп. 1, Спр. 8714.
17. Сведения о лицах Балтского уезда, занятых торговлей и промыслами. – Центральный державный исторический архив Украины в м. Київ (далі – ЦДАУК), Ф. 442. Оп. 855. Спр. 113.
18. Струве П.Б. Исторический смысл русской революции и национальные задачи // Вехи. Из глубины. – Москва: Правда, 1991. – 607 с.
19. Об открытии и доставке справочных цен по уездам Подольской губернии. – ДАХО. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 4099.
20. Там само, – ДАХО. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 4098.
21. О доставлении Русским географическим обществом сведений о Подольской губернии. – ДАХО. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 128.
22. Об оборудовании железнодорожных пограничных станций Подольской губернии приспособлениями. – ДАХО. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 7469.
23. Дружинин Н.М. Особенности генезиса капитализма в России // Избранные труды. – Москва: Наука, 1987 – 485 с.
24. Сообщения Подольскому губернатору о проверке торговли чиновниками особых поручений. – ДАХО. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 9267.
25. Иванов Л.М. О капиталистической и отработанной системах в сельском хозяйстве помещиков на Украине в конце XIX века // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России. Сборник статей. – Москва: Политиздат, 1961. – С. 311-318.
26. Вовк Ю.І. Оренда землі в період становлення ринкових відносин в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Український селянин. – 2005. - № 9. – С. 129 – 131.

References

1. *Buganov V.I., Preobrazhenskiy A.A., Tihonov Yu.A. Evoliutsiia feodalizma v Rossii: Sotsialno-ekonomicheskie problemy. – Moskva: Nauka, 1980 – 318 s.*
2. *Druzhynin N.M. Izbrannye trudy. – Moskva: Nauka, 1987. – 485 s.*
3. *Krestianskaia reforma v Rossii 1861 goda. Sbornik zakonodatelnykh aktov. – Moskva: Gosizdat, 1954 – 499 s.*
4. *Trudy etnograficheskoy statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray, snariazhennoy Imp. Russkim geograficheskim obshchestvom. Yugo-Zapadnyy otdel: Materialy i issledovaniia, sobrannyye P.P. Chubinskim. – SPb.: B.v., 1872-1879. – T. I – VII. (SPb., 1877. – T. VII).*
5. *Gurko V.I. Ustoi narodnogo hoziaystva. – SPb.: Antey, 1902. – 176 s.*
6. *Nashe selskoe hoziaystvo // Kievlianin. – 1876. - № 1.*
7. *Batiushkov P.N. Podoliia. Istoricheskoe opisaniie. – SPb., 1891. (U spivavtorstvi). – 363 s.*
8. *Hurzhi I.O. Ukraina v sistemi vsereiiskoho rynku 60-90-kh rr. XIX st. – K.: Naukova dumka, 1968. – 189 s.*
9. *Kovalevskiy V.I. Rossiia v kontse XIX veka. – SPb.: Brokgauz – Efron, 1900. – 970 s.*
10. *Leshhenko M.N. Klasova borotba v ukrainskomu seli v epohu domonopolistichnoho kapitalizmu. – K.: Naukova dumka, 1970 – 303 s.*

Отформатировано: интервал После: 1 пт, Междустр.интервал: точно 10 пт, нумерованный + Уровень: 1 + Стиль нумерации: 1, 2, 3, ... + Начать с: 1 + Выравнивание: слева + Выровнять по: 0,63 см + Отступ: 1,27 см

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: Отступ: Слева: 0,63 см, Выступ: 0,63 см, интервал После: 1 пт, Междустр.интервал: точно 10 пт, нумерованный + Уровень: 1 + Стиль нумерации: 1, 2, 3, ... + Начать с: 1 + Выравнивание: слева + Выровнять по: 0,63 см + Отступ: 1,27 см

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: интервал После: 1 пт, Междустр.интервал: точно 10 пт, нумерованный + Уровень: 1 + Стиль нумерации: 1, 2, 3, ... + Начать с: 1 + Выравнивание: слева + Выровнять по: 0,63 см + Отступ: 1,27 см

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 10 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 10 пт

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

Отформатировано ...

11. *Savchenko S.* Statisticheskie ocherki Podolii. – Kamenets-Podolsk: Pod. gub. stat. komitet, 1906. – 215 s.
12. Glavneishye dannye Pozemelnoy statistiki. Podolskaya guberniia. – SPb: Izd. Centr. stat. komiteta, 1897. – 36 s.
13. Ukazy pravitelstvuiushchego senata po finansovym, sluzhebnyim i drugim delam. – KPMDA. F. 226. Op. 79. Spr. 1716.
14. *Zayonchkovskiy P.A.* Provedenie v zhizn krestianskoy reformy 1861 g. – Moskva: SOTS'EKGIZ, 1958 – 470 s.
15. *Frolov V.I.* Harakteristika krestianskogo hoziaystva i zemelnyu fond Podolskoy gubernii. – Vinnitsa: Tipograf. Vinn. gor. upravleniia, 1917. – 20 s.
16. Tsyrukliary Kievskogo, Podolskogo i Volynskogo general-gubernatora po krestianskim delam prisutstviia. – Derzhavnyu Arhiv Hmel'nitskoy oblasti (dali DAHO). F. 228. Op. 1. Spr. 8714.
17. Svedeniia o litsakh Balt'skogo uiezda, zaniatykh torgovley i promyslami. – Tsentralnyi derzhavnyi istorichnyi arhiv Ukrainy u m. Kyiv (dali – TsDIAUK). F. 442. Op. 855. Spr. 113.
18. *Struve P.B.* Istoricheskiy smysl russkoy revoliutsyi i natsionalnye zadachi // Vekhi. Iz glubiny. – Moskva: Pravda, 1991. – 607 s.
19. Ob otkrytii i dostavke spravochnykh tsen po uezdnam Podolskoy gubernii. – DAHO. F. 227. Op. 1. Spr. 4099.
20. Tam samo. F. 227. Op. 1. Spr. 4098.
21. O dostavlenii Russkim geograficheskim obshchestvom svedeniy o Podolskoy gubernii. – DAHO. F. 228. Op. 1. Spr. 128.
22. Ob oborudovanii zheleznodorozhnykh pogranichnykh stancyi Podolskoy gubernii prispособleniiami. – DAHO. F. 227. Op. 1. Spr. 7469.
23. *Druzhinin N.M.* Osobennosti genezisa kapitalizma v Rossi // Izbrannye trudy. – Moskva: Nauka, 1987 – 485 s.
24. Soobshcheniia Podolskomu gubernatoru o proverke torgovli chinovnikami osobykh porucheniy. – DAHO. F. 228. Op. 1. Spr. 9267.
25. *Ivanov L.M.* O kapitalisticheskoy i otrabotannoy sistemakh v sel'skom hoziaystve pomeschchikov na Ukraine v kontse XIX veka // Voprosy istorii sel'skogo hoziaystva, krestianstva i revoliutsionnogo dvizheniia v Rossii. Sbornik statey. – Moskva: Politizdat, 1961. – S. 311-318.
26. *Yovk Yu.I.* Orenda zemli v period stanovleniia rynkovykh vidnosyn v Ukraini v kints XIX – na pochatku XX st. // Ukrainskii selianin. – 2005. - № 9. – S. 129 – 131.

Каденюк А.С.

Эволюция хозяйственной деятельности в Подольской губернии во второй половине XIX в.

Анализируются особенности капиталистической эволюции помещичьих и крестьянских хозяйств Подольской губернии во второй половине XIX в. В частности, выделены факторы, которые способствовали росту сельскохозяйственного и промышленного производства, торговли, развития хозяйственной инициативы и предпринимательства представителями разных общественных групп. Характерным становится преобладание интенсивных методов ведения сельского хозяйства над экстенсивными. Однако общая экономическая отсталость Подольской губернии не могла быть ликвидирована в течение короткого времени. В сельском хозяйстве края такая отсталость была обусловлена нехваткой денежных капиталов.

Ключевые слова: реформа, крестьянство, землевладение, хозяйственная эволюция, рыночные отношения, кредитование, Подолье.

Kadenyuk O.S.

Evolution of economic activities of Podillia province in the second half of XIX century.

Article analyzes features of capitalist evolution of landlord's and peasant's farms in Podillia in the second half of the nineteenth century. In particular, highlighted the factors that contributed to the growth of agricultural and industrial production, trade, development of economic initiatives and business by representatives of different social groups.

After the reform of 1861, the role of small-scale lending institutions as a source of financial support for small and medium-sized producers has increased, while in the first half of the nineteenth century, lenders only lend nobility and only on the security of land and serfs.

A characteristic feature of a market economy is a benefit of intensive farming methods over extensive. The growth of urban population, the expansion of trade, the development of large-scale machine industry, which took place during the technical and scientific revolution, had an impact on agriculture. Capitalism began to draw in agriculture into the sphere of commodity-money operations, which require a substantial reorganization and intensification. Growing of cereal crops is a prime example of intensification of production in agriculture. The rapid development of the grain trade of the Russian Empire in the post-reform time became an impetus for significant growth of acreage and total grain output.

Liquidation the monopoly of noble tenure and personal dependence of the peasants against the landlords, as well as increasing of social stratification, urban development and increasing the number of urban population, inevitably had to lead to profound changes in the sphere of exchange. The reform of 1861 in Podillia province resulted into further expansion of domestic and foreign markets, involvement in the sphere of market relations not only industrialists and large landholders, but also the bulk of the peasantry. Peasants needed to find money to pay many taxes and land duties, were forced to take refuge in the trade as a way of additional income that had a positive effect on

...

commodity-money circulation in the region. In the agriculture, this increase was made through the growth of peasant private ownership and active involvement of the peasants, as the most numerous social group into the orbit of a market economy. During the period 1862-1904 private peasant ownership in Ukraine increased by 4603 thousand dess., and in the beginning of XX century the whole quantity was 5421 thousand dess.

However, the general economic backwardness of rural slavery could not be eliminated during the first post-reform years. In Podillia province, as in other provinces of the Right-Bank Ukraine, this retardation was due to lack of money capital. According to N. Druzhynina, the accumulation of money was sufficient for the development of heavy industry, but it was extremely small for reforms in agriculture.

Key words: *reform, peasantry, landowning, economic evolution, market relations, lending, Podillia.*